

Jukka Mikkonen

METSÄPOLUN FILOSOFIAA

Tämä on näyte kirjasta. Osta
kokonainen teos osoitteesta netn.fi

niin & näin
Tampere 2017

© Jukka Mikkonen ja Eurooppalaisen filosofian seura ry
Aiemmat versiot I ja II luvuista on julkaistu *niin & näin* -lehdissä
3/2014 ja 4/2013

ISBN-NUMERO

978-952-7189-13-9

KANSI

Pasi Romppanen

TAITTO

Susanna Laurola

VALOKUVAT

S. 15, 24, 31 & 32 Ritva Kovalainen ja Sanni Seppo

S. 48 DPA/Mvphotos

S. 64 Jukka Mikkonen

PAINOTYÖ

Tallinnan kirjapaino-osakeyhtiö,

Tallinna 2017

KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry / *niin & näin*

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

”Ennen oli elämäni maantie, jota rattailla retuuttelin kievarista kievariin ja kaupungista toiseen. Käännyin pois niiltä teiltä sen palaneen hongan kohdalla ja kulen nyt metsäpolkua pitkin kohti kaikkisuuden korpea enkä tiedä enkä tahdo tietää, minne se päättyy – niinkuin ei kukaan tiedä, missä on metsäpolun loppu. Mutta sen jo tiedän, että se suurille rauhallisille saloille saattaa, jos vaan sitä osannen oikein kulkea enkä muille poluille poikenne.”

Juhani Aho, ”Metsäpolku” (1899)

*”Ma vaivun sammalmättäällä,
yön hiljaisuutta kuuntelen,
saan rauhan rintahain.”*

Immi Hellén, ”Metsän iltarauha” (1921)

”En koskaan väsy katsomaan puita. Katson niitä aina, uteliaana, ihas-tuneena. Minulta kysyttiin miksi minulla on teksteissä, runoissa niin paljon puita, metsää. Yritin sanoa ja vastata että ensinnäkin maailmas-sa on paljon puita, metsää. Minä elän niitten kanssa. Niitä on paljon, ja niitten rytmi, tyyli on suurta. Pidän puista. Kunnioitan niitä. Ihai-len niitten puhetta.”

Paavo Haavikko, *Yritys omaksikuvaksi* (1987)

”Aina kun jokin pahoitti mieltäni, menin metsään, puhuin yksikseni metsän puille ja koskettelin niitä. Niiden humina lohdutti ja rauhoiti minua. Vielä tänäänkin, kun inhottavat kriitikot haukkuvat kirjot-jani, menen metsään ja koskettelen suuria kuusia ja petäjiä. Niiden suuressa koossa, jykevyydessä ja ikuisesti rauhallisessa juurillaan pysy-misessä on jotain salaperäisen tyynnyttävää ja voimia ja uskoa anta-vaa. Joskus itken niille ja ne tuntuvat itkevän kanssani. Mutta menen metsään myös kun olen saavuttanut jotain, kun jokin ilo on kohdan-nut minua. Silloin nauran puille ja ne tuntuvat iloitsevan minun kanssani.”

Heikki Turunen, ”Kun olin havupuiden veli” (2003)

SISÄLLYS

ALKULAUSE	9
KIITOKSET	10
I METSÄN KAUNEUS	11
II TULISIJAN ÄÄRELLÄ	38
III LAHOPUUN LUMO	55
JÄLKISANA	75
KIRJALLISUUS	79
VIITTEET	92

I

METSÄN KAUNEUS

Metsä tarjoaa kauneutta kaikille aisteille. Se höllentää kategorioiden puristusta ja ruokkii kuvittelua, esittelee elonkiertoa, kuljettaa muinaisuuteen ja saattelee mieleen jopa ikuisuuden tuntua. Hiljaisella huminallaan se myös koettelee filosofisia teorioita esteettisen luontokokemuksen perustasta.

Ensin nousi puu merestä maalle, sitten ihminen laskeutui puusta ja teki asumuksensa metsään. Myöhemmin ihminen poistui metsästä ja alkoi vieroksua sitä. Mutta side metsään säilyi. Projisoimme paratiiseihimme puita. Istutamme betonisavanniemme puistoihin, pihoihin ja kadunvarsiin puuvartisia kasveja muistuttamaan meitä taustastamme. Läntiseen ajatteluun juurtunut aristoteelis-linneläinen puumalli ohjaa yhä tapaamme luokitella asioita¹. Hengitämme metsien tuotamaa hapetta.

Metsä kuuluu perin monen suomalaisen vapaa-aikaan ja metsiköt vielä useamman arjen maisemaan. Toisaalta etäännyminen ja vieraantuminen metsästä ovat muuttaneet ihmisten asenteita ja luonnon kokemisen tapoja. Kun ihmisten elinkeino ei ole enää suoraan kiinni metsässä, kun kirveen pauke ja pokasahan sointi eivät enää kuulu arkiseen äänimaailmaan, kun havunneulaset eivät alituisen pistele varpaita, metsien virkistyskäyttö ja esteettiset ominaisuudet ovat korostuneet. Suomessa kaupungistuminen johti paitsi mökkikulttuurin syntyymiseen myös metsään sijoittuvan kirjallisuuden kasvuun. Erämaahan karkaaminen on viihteen vakioaiheita.

Ympäristöesteetikot ovat viime vuosikymmeninä kiistelleet esteettisen luontokokemuksen perustasta. Suosittu on ollut näkökanta, joka korostaa luonnontieteellisen tiedon tärkeyttä esteettisessä luontokokemuksessa. Tällainen saattaa sointua huonosti monenkin sisimpään kaikupohjaan, olivathan meikäläisen metsäkokemuksen ytimessä vielä hetki sitten uskomusolennot ja hartauden – tai pelon – tunne. Muudan ulkomainen tutkija kirjoittaa:

”Metsällä on erityinen merkitys monissa pohjoismaisissa kulttuureissa yksin ja luonnossa olemisen paikkana. Vaikka esteettisillä ominaisuuksilla voi olla jokin osa metsän arvostamisessa, tässä kontekstissa metsä nähdään enemänkin yhtenä pohjoismaisen kulttuurisen identiteetin määrittävänä seikkana.”²

Tämän yksi jos toinenkin saattoi tietää vanhastaan. Kuten filosofi Johan Tengström totesi vuonna 1844 *Kalevalaa* käsittelevässä esitelmässään,

”[j]okainen, joka on tutustunut sisämaan suunnattomiin metsiin ja niiden kasvillisuuteen, joka vielä rehoittaa tuhatvuotisessa yksinäisessä viileydessään pilviähipovine tummine petäjäineen, syvine varjoineen, häiritsemättömässä juhllisessa hiljaisuudessaan, jokainen joka säilyttää mielessään kaiken tämän herättämän tunnon, ymmärtää hyvin, että metsät, jotka silloin peittivät melkein koko maan, ovat enemmän kuin mikään muu vaikuttaneet esi-isiiimme, jotka viettivät suuren osan elämästään niiden helmassa.”³

Niin, mitä *esteettinen* luontokokemus sitten on. Menehän suomalainen metsään useimmiten nimenomaan hyötöpyytein, jos ei marjasaalista tavoitellen niin liikunnan ja raittiin ilman tähden eli terveyden ja hyvinvoinnin vuoksi, tai rauhoittuakseen eli terapeuttisista syistä; monasti metsästä taidetaan hakea kerralla useita asioita. Itse kokemuksessa onkin vaikea

erottaa toisistaan vaikkapa majesteettisen näkymän tuottamaa nautintoa ja reippailun aiheuttamaa mielihyvää; myös itseis- ja välinearvon mieluusti erottavat filosofit ovat todistelleet erityyppisten luontoilojen sopusointuisuutta⁴.

Entä pitäisikö esteettisen luontokokemuksen sijaan puhua monikossa erilaisten luontojen esteettisistä kokemisista? Onhan esteettinen asenne luontoon aina kulttuurin värittäjä: mikä on luontoa, millaisin kriteerein luonnonkauneutta arvioidaan ja mitä kauneuskokemukseen kuuluu. Voisipa veikata, että japanilainen ihastelee kirsikkapuuta jotensakin toisin kuin suomalainen aihkimäntyä, tai libanonilainen setriä taikka englantilainen marjakuusta... Ja tottapa metsiäkin on moneksi. On ilmastosta ja metsätyypistä johtuvia eroja: trooppiset sademetsät tarjoavat toisenlaisia kokemuksia kuin boreaaliset havumetsät. On metsän luonteeseen liittyviä eroja: luonnontilaisia metsiä arvioidaan toisin perustein kuin hoidettuja kulttuurimetsiä ja tuotannolle alistettuja talousmetsiä.⁵ Kaiken lisäksi kulttuurisena *paikkana* metsässä on huomuksen päällä allegoristen, mytologisten ja metaforisten merkitysten kerrostumia. Fuji-vuoren juurella sijaitseva Aokigahara, jossa vaeltavat nälänhädän aikaan kuolemaan jätettyjen ihmisten sielut ja jonka puihin lukuisat ihmiset vuosittain hirttäytyvät, muistuttaa, että maisema, ympäristö, on kulttuuristen merkitysten muovaama ja rakentuu lopulta mielessä.

Mutta onpa paljon yleistäkin. Maailmat tai olevan tasot yhdistävä elämänpuu tai maailmanpuu on monien mytologioiden kirjaimellisesti keskeisin elementti. Metsän väellä, noidilla, haltioilla, maahisilla ynnä muilla, näyttää olevan jotakuinkin samanlaiset puuhat ympäri maailman⁶. Samanlaisia pyrkimyksiä, toiveita ja pelkoja esiintyy metsänkulkijoilla kaikkialla.

Esteettisiä luontokokemuksia ei pidä yrittää palauttaa johonkin yksittäiseen aspektiin ja survoa ylihistorialliseen ja universaaliin malliin, jos suinkin tahdotaan välttää käsitteellisen metsätyökoneen jäljet. Toiselta puolen pohtija ajautuu väistämättä kysymään luonnonestetiikan perustusta.

ESINEESTÄ KOKEMUKSEEN

Itse asiassa on hiukan outoa puhua metsästä objektina, olettaahan sana erottelua ja etäisyyttä kokijan ja koetun välillä. Puita, metsänreunaa, metsämaisemaa on toki miellyttävää katsella järveltä, mutta metsän kokemista sellainen ei ole. Esteettinen metsäkokemus, kuten kokemukset muunkin ympäristön kanssa, edellyttää osallistumista⁷. Reino Kalliola:

”Astumme sisään aarniometsän vihreään hämärään. Olemme kompastua tuuhean sammalpatjan verhoamiin tuulenskaatoihin. Hieno tuoksu, jossa on aineksia lahon puun, kostean metsämullan ja sienten aromista, tulvattaa tiheiköstä vastaamme. Havukudos sulkeutuu takanamme: olemme Tapion vieraina. Tuuli suhisee korkealla puiden latvoissa, mutta täällä alhaalla on aivan tyyntä ja hiljaista.”⁸

Metsän kauneutta ei voida määritellä perinteisellä formalistisella tavalla maiseman muotojen kauneudeksi. On enemmän: ”[s]ammal niin pehmoinen koskettaa, kanerva niin kaunis katsoa, pihkan tuoksu ja lehväin leyhy niin huumaavaa hengittää!” (Kianto)⁹. Yrjö Sepänmaa lisää ”maisteltavat marjat”¹⁰.

Metsä on hämmentävän monimutkainen, elävä ja monenlaista elämää majoittava olio. Se muuttuu alituisesti¹¹. On vuorokauden ajasta riippuvat valoisuuserot ja päiväkohtaiset, säästä aiheutuvat muutokset. Boreaalisella vyöhykkeellä huomattavia ovat vuodenaikojen vaihtelut: kesällä aistiärsykeitä on suunnattomasti, surinaa ja pörinää kaikkialla; talvella puut seisovat hiljaa juhlapuvuissaan ja pienikin liike herättää huomion. Muistoja kantavat tuoksut ovat erilaisia vuodenaikojen välillä ja sisällä.

Esteetikko Aarne Kinnunen:

”Prosessit ovat ajallisesti hyvin erimittaisia: lyhyt tuulenhenkäys, ukonilma, kesäpäivä ja kesäyö, vihreyden muuttuminen kesän aikana heleästä tummaksi, vuodenaikojen muutokset ja vuosikymmenien hitaat muutokset. Se kauheus, mikä oheisissa kuvissa ... on tallennettuna, voi olla luonnossa seuraavana hetkenä poissa. Voi olla, että oli ainoa kerta, kun juuri tämä tässä tapahtui.”¹²

Tapahtumien ainutlaatuisuuden lisäksi kokemuksemme metsästä, metsissä ovat vahvasti yksilöllisiä. Paitsi että kokijan tausta vaikuttaa metsän kokemiseen, luontosuhteet muuttuvat iän myötä. ”Kun sä itse meet metsään, niin minkälaisista jutuista sä saat ne parhaat kiksit sitten kun siellä olet ja nautit, henkilökohtaisesti?” *Metsäradion* toimittaja kysyy haastateltavaltaan¹³. Metsässä liikkumisen tavat – kävely, hiihto, valmis polku, samoilu – ovat vielä oma lukunsa¹⁴; Gallen-Kallelan mielestä metsän kunnollinen kokeminen edellyttää paljasjalkaista käyntiä¹⁵. Objektin sijaan osuvinta olisi puhua esteettisestä *tapahtumasta*.

LUONTO & TIETO

Ympäristöestetiikassa ”tieteellistä lähestymistapaa” edustavat teoreetikot, erityisesti filosofi Allen Carlson, vaativat, että luonnon esteettisen arvostamisen tulee perustua luonnontieteelliseen tietoon. Carlsonin rinnastuksessa luonnontieteellinen tieto on luontokokemuksessa yhtä tarpeellista kuin taidehistoriallinen tieto taidemuseossa¹⁶. Voimme toki nauttia luonnonmaiseman muodoista ja väreistä, mutta luonnonympäristöä koskevat *arvos-telmamme* edellyttävät hänen mukaansa tietoa kokemuksemme kohteesta¹⁷. Samoin Holmes Rolston III katsoo meidän tarvitsevan tieteellistä tietoa, jotta voimme tavoittaa luonnonprosessien

kauneuden ja ymmärtää ja arvostaa voimia, jotka muovaavat maata ja elämää¹⁸.

”Epätieteellisiä lähestymistapoja” ajavat filosofit ovat painotaneet kehollisen osallistumisen (Arnold Berleant), tunteiden (Noël Carroll) ja mielikuvituksen (Emily Brady) merkitystä luonnon kokemisessa. Noël Carrollille luonnonkauneudesta liikuttuminen tai hämmentyminen on täysin hyväksyttävä esteettinen kokemus, vallankin kun tunteet ohjaavat ajattelua keskittymään olennaiseen¹⁹. Stan Godlovichillä esteettinen luontokokemus tiivistyy *mysteeriin*, jossa tajutaan korkeintaan luonnon käsittämättömyys²⁰.

Keskustelu on kummallinen. Esteettisissä luontokokemuksissa on niin monia ulottuvuuksia, erilaisia taustatietoja ja arvoja, että pelkistäviä hankkeita ja väittelyä luonnon ”asianmukaisesta” (*appropriate*) kokemisesta on vaikea ymmärtää. Miksi rajoittaa ihmisten kauneuskokemuksia, säätää lakeja erämaahan, vapauden valtakuntaan? Monet niin tieteellisen kuin epätieteellisen lähestymistavan edustajat ovatkin ehdottaneet, että kiista koskee viime kädessä painotuseroja²¹. Carlson kuitenkin luonnehtii epätieteellistä luonnon arvostamista ”pinnalliseksi, virheelliseksi tai vialliseksi”²². Hän perustelee luonnontieteellistä katsetta myös ”moraalisilla ja ekologisilla syillä”²³. Marcia Eaton jatkaa: esteettiset arvostelmat vaikuttavat luonnonsuojelullisiin ja ympäristönhoidollisiin päätöksiin, joissa tietämättömyys voi johtaa ekologisesti epätoivottuihin tuloksiin, kuten nappisilmäisen kauriin menestymiseen muiden lajien kustannuksella²⁴.

Molemmissa lähestymistavoissa on puolensa. Tieto on tärkeää esimerkiksi luonnon*olioiden* tunnistamisessa. Jotta jotakin voidaan arvostaa luontona, tuo jokin täytyy tunnistaa luontoon kuuluvaksi. Hupsuna pitäisimme ihmistä, joka ylittäisi luonnon kauneutta mutta ei erottaisi mäntyä kuusesta²⁵. Ja edellyttähän esimerkiksi puun mahtavuuden arvostaminen jonkinmoista käsitystä arvostuksen kohteesta (tyypillinen koko). Onko tällaisen käsityksen oltava luonnontieteellinen, onko luonnontieteellinen tieto välttämätöntä

tai riittävää esteettisen luontokokemuksen selittämisessä, onkin toinen kysymys; moni uskoo arkijärjen ja intuition riittävän.

Epäily luonnontieteellistä tietoa tähdentäviä malleja kohtaan on ymmärrettävää. Teknistä analyysia pidetään arkiajattelussa esteettiselle kokemukselle vieraana, ja erityisesti esteettiseen luontokokemukseen liitetään käsittämättömyyttä ja hämmästyttä, esimerkiksi ylevyyden tuntua; usein taustalla piilee ajatus siitä, että luonnon on luonut jokin muu kuin ihminen tai että luonto ei noudata ihmisen lakeja. Hämmennys maiseman kauneuden edessä iskee tunteiden tulvana tai metsässä se voi olla salaperäistä ja kiehtovaa.

Itse asiassa vaikuttavat, tunteikkaat luontokokemukset ovat kovin tavallisia. Luonnonympäristöt tuottavat monille *pyhyiden* kokemuksen, syvällisen tilan, jossa ymmärrys maailmasta ja itsestä täydentyy. Psykologit tutkivat ilmiötä 'huippukokemuksen' (*peak experience*) nimellä²⁶. Muistettakoon myös, että monissa uskonnoissa valaistuminen tai oivaltaminen tapahtuu nimenomaan erämaassa (Mooses), tai vähintään puun alla (Buddha). Mutta hartaus tai huimaus ei ole yhtä kuin esteettinen kokemus. Voimme pitää niin maisemaa kuin taideteosta esteettisesti arvokkaana, vaikkei se herättäisi meissä voimakkaita tunteita. Ympäristösuunnittelussa esteettisiä tekijöitä voidaan tutkailla niistä liikuttumatta.

Kun pohditaan tieteellisen tiedon merkitystä esteettisessä kokemuksessa, pitäisi tietää, mitä "tieteellisellä tiedolla" tarkoitetaan. Carlson puhuu alkujaan "maalaisjärjestä" ja "tieteellisestä tiedosta"²⁷ ja myöhemmin sellaisista tieteistä kuin tähtitiede, fysiikka, kemia, biologia, perinnöllisyystiede, meteorologia ja geologia²⁸. Ongelma on, että luonnonympäristöjä voidaan tarkastella monella tapaa "tieteellisesti". Nämä tavat saattavat johtaa erilaisiin, jopa keskenään ristiriitaisiin käsityksiin tähdellisestä tiedosta.²⁹ Mitkä tiedot ovat merkityksellisiä? Millä taksonomisella tasolla Suomen noin 20 000 metsälajia pitäisi esteettisessä luontokokemuksessa pystyä luokittelemaan? Pitäisikö kaikelle tiedolle antaa sama merkitys? Koska